

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

Сергій ДЕНИСЮК

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови, літератури та культури
НТУУ «Київський політехнічний інститут»

Анотація. У статті розкрито внесок відомого українського вченого Ю. Шевельова в осмислення одного з найцікавіших періодів в історії України – національно-культурного відродження 20–30-х років та його окремих представників у літературі. Вченому вдалося з'ясувати сутнісні прикмети цієї неповторної доби в історії української духовності, визначити хрестоматійне коло визначних постатей національно-культурного руху. Характерними рисами праць Ю. Шевельова були розгляд української літератури у руслі загальносвітових естетичних критеріїв, домінантна настанова на з'ясування внеску класиків українського письменства у скарбницю європейської культури.

Ключові слова: українська література, національно-культурне відродження, національна специфіка, європейський контекст.

Багата і розмаїта творча спадщина видатного українського вченого світового рівня Юрія Шевельова (літературний псевдонім Юрій Шерех) з недавнього часу стала в Україні предметом наукового осмислення. Це й не дивно з огляду на тривалий і важкий шлях повернення творчості видатного філолога ХХ ст. до українського читача і дослідника. І навіть перевидані вже у незалежній Україні праці провідного науковця діаспори становлять лише невелику частину його величезного творчого набутку в різних галузях гуманітаристики. Але і вони здатні представити нам пріоритети наукових інтересів Ю. Шевельова, оригінальний дослідницький підхід до осмислення численних постатей, явищ і процесів в українському письменстві на широкому часовому проміжку, своєрідну авторську концепцію національної літератури.

Закономірним виглядає посилення інтересу Ю. Шевельова до української літератури ХХ ст., з якою він був добре ознайомлений не лише як критик та літературознавець, а і як безпосередній та активний організатор літературного життя серед еміграції після Другої світової війни. Якщо спробувати виокремити тематично-проблемні пласти письменства минулого століття, що перебували в центрі уваги дослідника, серед них виразно окреслюються насамперед національне відродження 20-х – початку 30-х років; література української еміграції; процеси у літературно-мистецькому житті в умовах тоталітарного режиму; тенденції розвитку українського художнього слова на зламі ХХ–ХХІ ст. У межах цієї проблематики перед глибинним аналітичним поглядом Ю. Шевельова пройшли десятки письменницьких імен і творів, ґрунтовна

оцінка яких і досі не втратила своєї наукової значущості.

Особливе місце у національно-культурному житті ХХ ст., на думку Ю. Шевельова, посідає українське репресоване, але не забуте відродження 20-х років. Він наголошує, що короткий у хронологічному відношенні відрізок часу заслуговує називатися окремою ерою в розвитку української духовності. «То був період буйних сподівань і великих початків. То був період кипіння і перших стадій кристалізації. Період формування заново українського духовного світу, коли тільки відокремлювалися небо і земля, суходіл і водоймища... Цим визначено весь майбутній розвиток. І наступна пауза, і наступні часто спазми, болі, втрати не змінили й не змінять цієї основи» [3, 447], – децю патетично заявляв критик у своїй роботі «Колір нестримних палахтінь («Вертеп» Аркадія Любченка)».

Відтак Ю. Шевельову було надзвичайно гірко визнавати у середині 50-х років той факт, що в еміграційному середовищі, незважаючи на відсутність прямих заборон, література 20-х років залишається практично невідомою. Критик використовує для уяочення цієї ситуації образ «непророслих зернят», що часто зустрічається на сторінках його праць. В однойменній статті він стверджує: «Є зерна, що ніколи не були теперішнім, що належать минулому, але нездійсненому минулому, що пропустили свої терміни, а все-таки тягнуться до майбутнього і тим майбутнім хочуть бути. Українська література Харкова й Києва двадцятих років належить до цієї країни поза часом і простором, країни, що народилася і не жила, похована, але не вмерла» [4, 149].

Саме Ю. Шевельов доклав чималих зусиль задля поновлення серед своїх сучасників пам'яті про видатні постаті тих буремних років, вивільнення їхньої спадщини з-під тягаря тенденційних і несправедливих оцінок, однаково активно культивованих і в УРСР, і на еміграції: «Довголітня дискусія про те, чи Хвильовий, чи Куліш, чи ще хто були комуністами чи націоналістами, має принаймні один осяг: вона показала, що література двадцятих років була надто глибока й складна для того, щоб її можна було вкласти в одне або друге означення» [3, 550].

Прагнення по-новому, об'єктивно і ретроспективно-історично розглянути складний період 20-х років, переоцінити традиційно-усталені, але здебільшого викривлені уявлення про його чільних представників особливо яскраво проявилось в оцінці такої ключової постаті національного відродження 20-х років, як М. Хвильовий. Називаючи М. Хвильового застрільником і організатором ренесансу 20-х, Ю. Шевельов бачив у ньому насамперед талановитого письменника з вражаючим відчуттям слова, чиї твори, сповнені буяння романтичної думки, були виразним контрастом до «пісної» літератури. Яке б велике місце не посідали у багатогранній діяльності М. Хвильового політичні чинники, зведення його творчості лише до них, на переконання Ю. Шевельова, призводило і призводить до збіднення і знецінення спадщини митця. Критик доводить, що позаполітична сторона діяльності М. Хвильового і його одномудців мала насправді величезне політичне значення, оскільки «виводила українську літературу і українську людину з провінційності і ставила її віч-на-віч із світом як рівного партнера» [3, 286].

Окрему ґрунтовну розвідку історико-літературного характеру під назвою «Літ Ікара» Ю. Шевельов присвятив памфлетам М. Хвильового, які до того часу не були предметом окремого наукового розгляду. На широкому історичному і літературно-мистецькому тлі здійснено глибокий комплексний аналіз великої кількості фактичного матеріалу, об'єктивно відтворено образ письменника і епохи, на яку припало його життя. Одне з ключових положень роботи дослідника – твердження про те, що памфлети М. Хвильового – це не лише зразки політичної думки, а й першорядні літературні твори. Цим значною мірою пояснюється їх величезний суспільний резонанс. Водночас художня сутність памфлетів робить практично неможливим точне і вичерпне прочитання провідних ідей, адже «поняття стають образами, а образи дістають здатність утрачати чіткість почуттів, мерехтяти і в цьому мерехтінні взаємозаступатися» [3, 308]. Розглядаючи стиль памфлетів М. Хвильового, Ю. Шевельов вказує на їхню багатоплановість, спорідненість із технікою і поетикою кіно і музики, стверджує, що вони зовсім не хаотичні, як багато хто вважав, а високоорганізовані. Памфлети М. Хвильового «вписали нове слово в історію української громадської думки й літератури не тільки тим, що піднесли нові і на свій час революційні

ідеї. Вони були також новим словом у розвитку техніки і літератури. Так не писали ні Куліш, ні Драгоманов, ні Євшан, ні Єфремов, ні Донцов. Хай неусвідомлено для читачів, але сила їхнього впливу, – а вона була величезна, – полягала не тільки в незалежності мислення, але і в куванні нових форм літератури, літератури двадцятого сторіччя» [3, 330]. Разом з тим слід відзначити, що Ю. Шевельов ніколи не ідеалізував образ М. Хвильового, не випускав з поля зору ті сторони його творчості, де бунтівність переходить у пристосуванство, а свіжа думка – у догматизм: «Деякі місця можуть викликати здивування, інші – почуття гіркого розчарування, прояви сили чергуватимуться з провалами у слабкість, принциповість – із позірною безпринципністю» [3, 288]. Дослідник справедливо вказує на нерівноцінність памфлетів М. Хвильового різних періодів, зазначаючи, що твори доби ВАПЛІТЕ і «Пролітфронт» залишаються лише історичним документом епохи. Він простежує історію відходу з власних позицій, страшний шлях заперечення митцем самого себе. «Він був народжений борцем, а став героєм мучеництва. Тим не менше, героїзмом це було, не зважаючи на всі падіння, що їх спостерігаємо в його пізніх памфлетах, або може саме через них. У всіх відступах і зреченнях він знав: «А вона все таки крутиться!» Він ствердив це ціною життя» [3, 323].

Вагомим здобутком українського письменства цього періоду стала художня проза, що у своїх кращих зразках пройшла еволюцію від «бунту проти закам'янілості побуту і проти закам'янілості літературних форм» до вивершеності та виразної структурованості. У цьому зв'язку показовою для дослідника була творчість В. Підмогильного, якого Ю. Шевельов підносив як чи не єдиного справді великого українського прозаїка. «Дикція Підмогильного завжди лишається мужньою, карбованою, іронічною й тверезою, він ніколи не збивається в «Місті» на поезію в прозі – вічна біда нашої літератури» [3, 374]. Порівнюючи роман В. Підмогильного «Місто» з його ж «Невеличкою драмою», Ю. Шевельов хоч і визнає вищу художню вартість першого твору, водночас підкреслює особливе значення «Невеличкої драми» у світлі новітніх тенденцій світової літератури. В експериментальному характері повісті, її камерності, викладеній концепції життя критик знаходить виразні передекзистенціальні мотиви. Він один із перших відзначив схильність В. Підмогильного до екзистенційного світобачення, що нині є загальноновизнаним у літературознавчій науці. «Невеличку драму» В. Підмогильного дослідник відносив до української інтелектуально-іронічної прози, що мала у своєму активі також «Доктора Серафікуса» В. Домонтовича і «Подорож доктора Леонардо...» М. Йогансена.

Долання провінційності, вихід на світові естетичні обшири, властиві і поезії 20-х років універсалізм, вселюдськість, обраність, духовну аристократичність стали характерними ознаками творчості найбільших, на думку Ю. Шевельова, поетів цього часу – Є. Плужника, В. Свідзінського, М. Йогансена, М. Зерова.

Особливе місце у доробку вченого посідає спадщина митців-неокласиків. Висока інтелектуальність, орієнтація на довершені зразки світового письменства, недекларативний патріотизм, вірність ідеї духовного відродження нації були спільними для усіх представників цього неформального творчого угруповання. Водночас Ю. Шевельов завзято доводив, що неокласицизм як окремої літературно-мистецької школи у 20-ті роки на Україні не існувало. Про це красномовно свідчить назва написаного ним дослідження «Легенда про український неокласицизм» (1944–1946). Така позиція вченого викликала широкий резонанс у середовищі української повоєнної еміграції і навіть призвела до дискусії, що сягнула свого апогею за часів МУРу (Мистецький Український Рух). Як наслідок – Ю. Шевельов дещо скоригував свої погляди. За словами сучасної дослідниці Г. Білик, «у вирі суперечок Ю. Шерех приходять до визнання неокласицизму як об'єктивно функціонуючого на українському ґрунті художнього явища, хоча ще не раз намагається ревізувати творчість прихильників неокласицистичної естетики. Проте дедалі авторитетніше в ньому промовляє історик літератури, котрий прагне не тільки осмислити мистецький факт, а й простежити його ґенезу та визначити місце в розвиткові національної літератури» [1, 27].

Ю. Шевельов розглядає неокласицизм насамперед як «цілий світогляд», а не лише сувору метрико-строфічну форму, заслуга якого полягала у тому, що він завершував антинародницький рух у літературі, і «своїх вершин цей рух досяг у повороті до джерел і в запереченні модно-поверхових європеїстів сьогоднішньої хвилі» [3, 594]. Отже, неокласицизм був закономірним явищем, що, з одного боку, став підсумком тривалого європеїзаторського руху в українській культурі, а з другого – виступив як заперечення етапу моди і поверховості у самому європеїзаторському, антиетнографічному русі, етапу, що оформився як модернізм і символізм.

Неокласики були природними спільниками «хвильовістів» як провідної течії у суспільно-літературному житті 20-х років, оскільки «дивилися на українців як на модерну націю, а не як етнографічний матеріал, націю, що має всю культуру європейських джерел у своїй крові, а оце має ввібрати її у свій мозок» [3, 598]. На думку дослідника, на початку 30-х років ХХ ст. в українському письменстві намічався неокласицистично-неоромантичний синтез, що не відбувся внаслідок тотального нищення українства за сталінської доби. «Але коли неокласицизм знаменував собою вищу хвилю європеїзації й заперечення свого, то в накреслюваній синтезі намічався початок нового руху, спрямованого вже знову на своє, глибинне, але на вищому щаблі – вже не на щаблі примітивного етнографізму, а органічно засвоєного європеїзму» [3, 599]. Поновлення цього перерваного процесу він визначив одним із основних завдань літератури у своїй доповіді «Стилі сучасної української літератури на еміграції» на першому з'їзді МУРу (1945).

Вершиною української драматургії 20-х років стала творчість М. Куліша, якого Ю. Шевельов називав геніальним письменником. «Темою Кулішевої творчості було ставання людини. Ця тема трагічна, і в усі епохи вона була й залишається такою. Куліш проніс її чесно. Він поставив її глибоко. Він не дав жодних розв'язань, програм і гасел, порад і рецептів... Він був також великий майстер, і тому він міг пропустити свою тему крізь різні жанри, від донкіхотіяни трагікомічного «Народного Малахія», через грайливість і гумор «Мини Мазайло», і через гелікони «Патетичної сонати» до елегії безнадійності в «Маклені Грасі» [3, 555]. Головний герой п'єси М. Куліша «Народний Малахій», вважав Ю. Шевельов, став найкритичнішим і найтрагічнішим перетворенням образу Дон Кіхота у світовій літературі. Схожий тип критик знаходить у п'єсі «Божевільна із Шайо», написаній у 40-х роках ХХ ст. французьким драматургом Ж. Жіроду (1882–1944). Цей твір Ю. Шевельов навіть називає французьким варіантом «Народного Малахія». Їх об'єднує спільність ідей і проблем, центральною з яких є трагедія людини, розчавленої нелюдським суспільним ладом. Письменник має повне право подавати цей устрій конкретно або узагальнювати його в образах «злих людей» взагалі. Основна ж відмінність між п'єсами полягає у тому, що у М. Куліша домінує трагічний, протестантський песимізм, а у Ж. Жіроду переважає самозречений примирений скепсис. На думку Ю. Шевельова, ця відмінність випливає з різних національних характерів французького та українського народів: «У врівноваженому скепсисі Жіроду є щось від втоми змученого тягарем понадтисячолітньої історичної напруги французького народу, – або принаймні його культурно-провідних прошарків. В одчаї і нещадності гарячого Кулішевого песимізму – свідчення віри в життя молодого народу, що після періоду відступу знову з подесятереною силою вступає на арену активної боротьби і не може і не хоче примиритися з жадною неправдою, з жадним злом. У Куліша – трагедія поразки. Після поразки боротьба починається знов, починається з ще більшою напругою й силою. У Жіроду – драма безнадії, замаскована стриманістю добре вихованої людини» [3, 517]. Ю. Шевельов доводив, що тема Малахія і малахіанства стала однією з провідних для сучасного світу, а першість в її порушенні у літературі віддав саме українському письменству.

Заслугою творців національного відродження 20-х років вчений вважав те, що вони наповнили новим змістом старе поняття України як образу світлого селянського раю, вільної громади, заквітчаних хуторів. Нову Україну як суб'єкт історичного процесу, індустріальну і культурну потугу шукали і знаходили М. Хвильовий, В. Підмогильний, М. Івченко, Б. Антоненко-Давидович, Ю. Яновський. «Це було покоління приречених (і не тільки через політичні обставини). Але воно творило й горіло. Воно не боялося правди і не боялося страху. Його песимізм був творчий, а оптимізм трагічно-гіркий. Бо це покоління справжніх людей,

а людина – це космос, це все разом, і це також втілення Божого начала» [3, 381].

Отже, на еміграції Ю. Шевельов одним із перших провів велику роботу з повернення, популяризації і осмислення спадщини письменників 20-х років ХХ ст., розпочавши свої студії ще задовго до початку обмежених і непослідовних реабілітаційних процесів у СРСР, що обійшли стороною значну частину українських діячів. Йому вдалося з'ясувати сутнісні прикмети цієї неповторної доби в історії української духовності, визначити хрестоматійне коло ключових постатей національно-культурного руху, серед яких чільне місце посідали М. Хвильовий, В. Підмогильний, М. Куліш, Л. Курбас, М. Зеров. Характерними рисами праць Ю. Шереха були розгляд української літератури у цілому і доби 20-х років зокрема в руслі загальносвітових естетичних пошуків, прагнення наголосити на внеску українських митців у скарбницю світової духовності. Це особливо яскраво виявилось в оцінці творчості В. Підмогильного та М. Куліша. Праці

Ю. Шевельова стали безсумнівним здобутком українознавчої науки, вони проклали нові шляхи до подальшого осмислення науковцями проблематики національно-культурного відродження 20-х років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білик Г. Юрій Шерех. Погляд на український неокласицизм / Г.Білик // Слово і час. – 1998. – №12. – С. 25–30.
2. Дзюба І. Юрій Шерех – літературознавець і культуролог / І. Дзюба // Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 2. – С. 5–32.
3. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. / Ю.Шевельов. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 2. – 1151 с.
4. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни / Ю. Шевельов. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 471 с.
5. Юрій Шевельов: виклик часу і відповідь науковця: Монографія / Піскун В.М., Ціпка А.В., Шептицька Т.Л. та ін. – К.: МП «Леся», 2010. – 174 с.

Сергей Денисюк

Национально-культурное возрождение 20-х годов ХХ столетия в исследованиях Юрия Шевелёва

Аннотация. В статье раскрывается вклад известного украинского ученого Ю. Шевелёва в осмысление одного из самых интересных периодов в истории Украины – национально-культурного возрождения 20–30-х годов и его отдельных представителей в литературе. Ученному удалось выявить существенные приметы этой неповторимой эпохи в истории украинской духовности, определить хрестоматийный круг выдающихся личностей национально-культурного движения. Характерными чертами трудов Ю. Шевелёва являлось рассмотрение украинской литературы в русле общемировых эстетических критериев, пристальное внимание к исследованию вклада классиков украинской литературы в сокровищницу европейской культуры.

Ключевые слова: украинская литература, национально-культурное возрождение, национальная специфика, европейский контекст.

Serhiy Denysiuk

Natural and Cultural Revival of 20's of the XX Century in Yuriy Sheveliov's Reseaches

Annotation. The article is devoted to Yu. Sheveliov's contribution in understanding of one of the most interesting periods of Ukrainian history – national and cultural revival of 20's – 30's and its separate representatives in literature. The researcher was able to define specific features of that unique period in the history of Ukrainian spirituality and to determine set of outstanding figures of national liberation movement. Analysis of Ukrainian literature through universal esthetic criteria and focusing on comprehension of contribution of representatives of Ukrainian classic literature in treasure-house of European culture appear as character features of Sheveliov's works.

Key words: Ukrainian literature, national and cultural revival, national specificity, European context.